

УДК 339.9

І. І. ДАХНО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ХИБИ У ЗМІСТІ ДИСЦИПЛІНИ “МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ”

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1 (40), с. 127–133

Міжнародні економічні відносини є важливим напрямом економічної науки і актуальною навчальною дисципліною. Необхідно покінчити з невизначеністю щодо суб'єктів міжнародних економічних відносин, їх об'єктів і предметів. Наведення елементарного порядку сприятиме чіткому виокремленню міжнародних економічних відносин у середовищі споріднених дисциплін і наукових напрямів.

У статті “Політична економія — це філософія економіки” [1] було висловлювано думку про те, що потрібно відмовитися від класичних поглядів на політекономію і трансформувати її у філософію економіки, або ж таке спрямування надати досить новій галузі науки (дисципліні) “Основи економічної теорії”. Поки що поділ між “Політекономією” і “Основами економічної теорії” залишається розмитим, а то й зовсім відсутнім. Ніби є “Політекономія”, ніби є “Основи економічної теорії”, але точно немає “Філософії економіки”. Очікувалося сподівання, що стаття [1] викличе певне збурення (а то й невдоволення) у середовищі вченої економічної громадськості. Як не-як, але відзначалося, що досі економічна наука наплодила чимало непотрібного, а потрібний напрям — “Філософію економіки” — створити не спромоглася. Докторів економічних наук та й різноманітних академіків різ-

ношерстих академій (у тому числі і тих, які годуються з держбюджету) в Україні вистачає, а от “Філософії економіки” поки що не створено.

Тож йтиметься про те, що в Україні (та й у Росії також) досі немає і достатньо нормально опрацьованої дисципліни “Міжнародні економічні відносини”. На жаль, немає і нормального посібника чи підручника з міжнародних економічних відносин. Загалом же підручників і посібників з міжнародних економічних відносин і у нас, і в Росії хоч греблю гати.

Виявимо хибі у сучасному стані дисципліни “Міжнародні економічні відносини” та сформулюємо адекватні концептуальні підходи до неї.

Автор стверджує, що бачив англomовні посібники з міжнародних економічних відносин. У грудні 2013 р. ним було проведено такий експеримент: достатньо кваліфіко-

ваним викладачам англійської мови пропонувалася вгадати, яку назву мали такі підручники у Великій Британії. Вони відповідали: “International Economic Relations”. Насправді ж на обкладинках книг зазначалося: “International Political Economy” (“Міжнародна політична економія”). Отже, економіка укупі з політикою та ще й у міжнародному контексті. Слід запам’ятати цю назву, до неї ще повернемося. Не завадить згадати, як політика і економіка зчепилися в один клубок восени і в грудні 2013 р. у трикутнику Україна – Європейський Союз – Росія.

Автору не доводилося бачити вітчизняних навчальних посібників і підручників з назвою “Міжнародна політична економія”. Пам’яталося, що міжнародні аспекти підручники з політекономії описували на всьому життєвому шляху автора від студентських років і до професорства.

У процесі підготовки цієї статті вирішив освіжити в пам’яті, що ж колись писали сталінсько-хрущовсько-брежневські підручники з політекономії про міжнародні економічні відносини. Молоде покоління цих підручників не знає. Для молодого покоління — це такий же “антикваріат”, як і рахівниця чи арифмометр.

В особистій бібліотеці автора цих рядків є чотири підручники з політичної економії радянських часів: [2; 3; 4; 5].

У книзі [2] була лише одна глава, яка стосувалася міжнародних економічних відносин. Це — глава XLII “Економічне співробітництво країн соціалістичного табору”. Глава містила параграфи:

- Виникнення і зміцнення світового демократичного ринку.
- Характер економічних відносин між країнами соціалістичного табору.
- Основні форми економічного співробітництва країн соціалістичного табору.

Як бачимо, у Радянському Союзі слово “табір” було настільки шанованим і поширеним, що без нього не обійшлося для позначення і кластера країн, яких поставили на шлях соціалізму. Підручник опубліковано після смерті Й. Сталіна 5 березня 1953 р., але до XX з’їзду КПРС 1956 р. жодної згад-

ки про Й. Сталіна чи посилання на нього книга не містила. У 1954 р. ще відверто не лунала і критика на адресу Й. Джугашвілі.

Окремі зернятка з міжнародних економічних відносин у книзі були, але їх було замало. Ця книжка — письмовий доказ сталінщини, коли ідеології надавався статус релігії.

Навчальний посібник [3] містив главу XIX “Розкол світу на дві системи і боротьба між ними”. Глава складалася з параграфів:

- Суперечність між соціалізмом і капіталізмом — основна суперечність сучасного світу.
- Критика буржуазних теорій єдиної “індустріальної системи” і “конвергенції” двох систем.
- Економічне змагання двох систем.

Певною мірою питання міжнародних економічних відносин стосувалася і глава XX “Крах колоніалізму і проблеми економічного розвитку країн, що розвиваються”. Як бачимо, подібно тому як двом котам тісно в одному мішку, так і соціалізму та капіталізму було тісно на одній планеті. Дві системи змагалися. На радянський соціалізм Захід відповів соціал-демократією і вистояв. Та чи вистоїть соціал-демократія без протизваги з боку марксистського соціалізму? Чи поповзе людство назад до класичного капіталізму, а то й феодалізму?

Книга з’явилася тоді, коли з хрущовською “відлигою” вже давно було покінчено, але керівник держави ще не величався “дорогою Леонид Ильич”.

У книзі боротьба двох систем є, а конструктиву у їх взаємодії — немає. Про долю цієї книги можна дізнатися зі статті [1].

Підручник [4] створено в класичні часи “застою”. Наближалася до кінця “дніпропетровська епоха” в історії СРСР. У листопаді 1982 р. помер її лідер — Леонід Ілліч Брежнев.

Тринадцята глава книги “Вивіз капіталу. Економічний і територіальний розділ світу. Світова система капіталістичного господарства” містила параграфи:

- Вивіз капіталу.
- Економічний розподіл світу союзами капіталістів.

- Територіальний розподіл світу великими державами і боротьба за його переділ. Міжнародна політика імперіалістичних держав.

- Система світового капіталістичного господарства.

Сімнадцята глава “Крах колоніальної системи імперіалізму. Особливості економіки країн, що розвиваються” складалася з параграфів:

- Крах колоніальної системи як вияв загальної кризи колоніалізму.

- Неоколоніалізм.

- Два шляхи розвитку молодих національних держав. Соціально-економічні перетворення в країнах, що розвиваються.

У книзі не йшлося про економічне суперництво (та співробітництво) світових систем капіталізму і соціалізму.

Книга [5] охопила як політекономію капіталізму, так і політекономію соціалізму. Її було опубліковано після смерті Л. І. Брежнєва, але до смерті його наступника — Юрія Володимировича Андропова.

Її XIV глава — “Суть загальної кризи капіталізму. Розподіл світу на дві суспільно-економічні системи і боротьба між ними” — складається з двох параграфів:

- Сучасна епоха всесвітньої історії і загальна криза капіталізму.

- Перетворення соціалізму у вирішальний чинник розвитку людства. Мирне співіснування двох систем — об’єктивна необхідність сучасності.

Глава XVI висвітлює крах колоніальної системи імперіалізму та особливості економіки країн, що розвиваються.

Розділ VI “Дві системи світового господарства” складається з двох глав. Глава XXXV “Соціалістична система світового господарства” містить три параграфи:

- Новий тип світового господарства.

- Розвиток соціалістичної системи світового господарства.

- Механізм і форми економічного співробітництва соціалістичних держав.

Прикінцева глава XXXVI “Змагання двох світових систем господарства і неминучість перемоги комунізму у всесвітньому масштабі” складається з трьох параграфів:

- Економічне змагання двох світових суспільних систем.

- Економічні зв’язки соціалістичних країн з несоціалістичними країнами.

- Неминучість перемоги комунізму у всесвітньому масштабі.

Констатуємо: певні аспекти міжнародних економічних відносин є, їх замало, зате багато ідеологічної засміченості, а то й лайки на рівні Кайдашевої сім’ї.

Отже, вище з Радянським Союзом покинуто. Минули часи, коли у державному гімні УРСР співалося: “Живи, Україно, прекрасна і сильна, в Радянськiм Союзi ти щастя знайшла!” та ще не настали і часи, коли у державному гімні України співали б: “Живи, Україно, прекрасна і сильна, в Європейськoму Союзi ти щастя знайшла!”

Далі у хронологічному порядку поглянемо, що ж писали про міжнародні економічні відносини вітчизняні підручники і навчальні посібники з “Основ економічної теорії” та “Політекономії” часів незалежності. Ці книги також є в особистій бібліотеці автора.

Підручник [6] містить розділ IV “Світове господарство”. Його структурні частини:

Тема 18. Закон розвитку світового господарства та місце у ньому України.

Тема 19. Міжнародні валютні відносини.

Тема 20. Місце і роль країн, що розвиваються, у світовому господарстві.

Тема 21. Економічні аспекти глобальних проблем.

Дещо є такого, чого раніше не було у радянських підручниках і посібниках. Зрозуміло, що хотілося б більше і більшої конкретики. Тобто хотілося б бачити фігурантів і те, що вони вчиняють. Відносин без цього не буває.

Книга [7] містить розділ IV “Світове господарство”. Структура практично повторює структуру книги [6] за винятком того, що не містить розділу “Місце і роль країн, що розвиваються, у світовому господарстві”.

У розділі 5-му “Світове господарство” книги [8] містяться ті самі підрозділи, що і в книзі [7]. Крім них є й підрозділ “Міжнародні економічні відносини та їх структура”. Він охопив параграфи:

- Міжнародна торгівля та особливості її розвитку в сучасних умовах.
- Міжнародний рух капіталу.
- Міжнародна міграція робочої сили та міграційна політика.
- Міжнародна економічна інтеграція.

Остання книга має єдиного автора. Ще дві попередніх вийшли за його ж редакцією. Мова йде про доктора економічних наук, професора Степана Васильовича Мочерного. Він був на понад 5 років старший за автора цих рядків, відіграв позитивну роль у захисті його кандидатської дисертації, чимало зробив для “Основ економічної теорії”. З огляду на зазначене, рука не підіймається критикувати С. Мочерного. Здається, що він був би здатний очолити новий напрям — “Філософія економіки”. На жаль, помер 30 липня 2005 р. на 63-му році життя.

Знайомлячись з книгами, зазначеними вище, бачимо певні явища у контексті міжнародних економічних відносин. Хотілося б бачити і фігурантів цих явищ.

Книга [9] містить розділ 6 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини”. Складається розділ з трьох параграфів:

6.1. Світове господарство.

6.2. Форми міжнародних економічних відносин.

6.3. Економічні аспекти глобальних проблем.

У складі першого параграфа є рубрика “Економічні зв’язки між країнами”. Там йдеться про інтернаціоналізацію господарського життя, міжнародний поділ праці, міжнародну економічну інтеграцію. Рубрика “Форми міжнародної економічної інтеграції” стисло описує зону вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, політичний союз. На наш погляд, розгляд міжнародної економічної інтеграції слід було б текстуально об’єднати з її формами.

У параграфі 6.2 містилася рубрика “Форми світогосподарських зв’язків”. Йдеться лише про міжнародну торгівлю. Не згадуються жодні інші форми. Інші рубрики параграфа:

- Засоби регулювання зовнішньої торгівлі (протекціонізм, митні тарифи, експортні

премії, встановлення низького курсу національної валюти, політика вільної торгівлі).

- Міжнародний рух капіталів.
- Міжнародні валютні відносини.
- Валютні системи та елементи валютних систем.
- Валютний ринок. Валютний курс.
- Міжнародні валютно-фінансові організації.

Отже, як казав перший Президент незалежної України, якому у січні 2014 р. виповнилося 80 років: “Маємо те, що маємо”.

Розділам наших політекономічних книг з міжнародних аспектів ще далекувато до “Міжнародної політичної економії”. Нагадаємо: економіка має бути укупі з політикою та ще й на міжнародному рівні.

За браком місця і часу (а недарма ж К. Маркс мудро зазначив: “Будь-яка економія у кінцевому рахунку зводиться до економії часу”) наведемо далі поглавну структуру лише одного підручника. До того ж візьмемо [10] не вітчизняний, а зарубіжний підручник з міжнародних економічних відносин. Підручники і посібники інших авторів мають дещо інші структури, але відхилення не є надто значними і на загальне враження не впливають.

Розділ I. Світове господарство і міжнародні економічні відносини: основні риси і особливості.

Глава 1. Міжнародні економічні відносини на рубежі XX і XXI століть.

Глава 2. Міжнародний розподіл праці.

Розділ II. Міжнародний товарообмін і рух факторів виробництва.

Глава 3. Міжнародна торгівля.

Глава 4. Суперечності міжнародної торгівлі (“торговельні війни”) та шляхи їх урегулювання.

Глава 5. Міжнародний рух капіталу.

Глава 6. Іноземні інвестиції в економіку Росії.

Глава 7. Вільні економічні зони.

Глава 8. Міжнародна міграція робочої сили.

Глава 9. Міжнародний обмін технологіями.

Глава 10. Міжнародні корпорації як суб’єкт міжнародних економічних відносин.

Розділ III. Міжнародні валютно-фінансові і кредитні відносини.

Глава 11. Міжнародні валютні відносини.

Глава 12. Міжнародні валютно-фінансові і кредитні ринки.

Розділ IV. Проблеми міжнародних економічних відносин центр — периферія.

Глава 13. Країни, що розвиваються в системі міжнародних економічних відносин.

Глава 14. Нові індустріальні країни в світогосподарських зв'язках.

Розділ V. Інтеграційні процеси в системі міжнародних економічних відносин.

Глава 15. Міжнародна економічна інтеграція.

Глава 16. Економічні інтеграційні процеси країн СНД.

Можна лише здогадуватися, що корінна проблема підручників і посібників з міжнародних економічних відносин полягає у тому, що їх автори не мають належної правової підготовки.

Не маючи правничої підготовки, вони учасниками міжнародних економічних відносин вважають суб'єктів не лише міжнародного публічного права, а й міжнародного приватного права.

Зупинимося на складових назви дисципліни. “Відносини” — це певні взаємини. Вони можуть бути дружніми, недружніми, нейтральними, узгодженими, хаотичними тощо.

“Економічними” можуть бути відносини, що передбачають у кінцевому рахунку певну господарську вигоду: грошову, матеріальну тощо. Можна уявити, що економічні відносини можуть бути не лише активними діями, а й певною бездіяльністю. Наприклад, прикордонну ріку мали почистити спільними зусиллями дві держави. Одна з них схитрувала і чищення не виконувала. Інша ж держава виконала сама те, що повинна була виконати і сусідка.

“Хитра” країна, хай тимчасово, але отримала економічну вигоду.

Підходимо до найважливішого елемента назви дисципліни — “міжнародні” (international). Це слово — збірне: між+народні (inter+national). “National” походить від слова “nation”. Воно означає :

- народ, націю, народність;

- націю, державу, країну.

Слово “nationality” означає:

- національність (національну належність);

- національні риси;

- громадянство, підданство;

- націю, народ;

- національну єдність.

Мабуть, найчастіше “nationality” означає громадянство. Коли, наприклад, в аеропортах далекого зарубіжжя під час паспортного контролю вимагають заповнити графу “nationality”, то це означає, що там має бути зазначене громадянство прибульця, а не його етнічне походження.

І ось тут необхідно знати елементарні речі з міжнародного права (часто його ще називають — міжнародне публічне право).

Головними суб'єктами міжнародного права є держави і міжнародні міждержавні організації. Два інші суб'єкти, — державоподібні утворення та нації, що борються за свою незалежність, — на даному етапі можуть вважатися чи то екзотичними, чи то зниклими.

Отже, у міжнародних економічних відносинах суб'єктами (гравцями, акторами, фігурантами) можуть бути держави і міждержавні міжнародні організації.

Подивимося на назву 10-ї глави книги [10]. Там записано, що міжнародні корпорації — суб'єкт міжнародних економічних відносин. Поміж транснаціональних корпорацій є такі, які за своїм економічним потенціалом перевищують багато країн, разом узятих. Найпотужніша ТНК, на відміну від найслабшої держави, не є суб'єктом міжнародного права і, отже, не може бути суб'єктом міжнародних економічних відносин у чіткому науковому розумінні цього терміну. ТНК — суб'єкт не міжнародного публічного права, а суб'єкт міжнародного приватного права. Автор цих рядків є автором трьох різних за змістом навчальних посібників з міжнародного приватного права, тому стверджує, що знає про що пише.

Вважаємо, що на даному етапі найбільш досконалою книгою з міжнародних еконо-

мічних відносин є книга І. Д. Шутака [11]. Її структура:

Розділ 1. Міжнародні економічні відносини та необхідність їх правового регулювання.

Розділ 2. Правове регулювання міжнародної торгівлі.

Розділ 3. Правове регулювання міжнародних міграційних процесів.

Розділ 4. Правове регулювання міжнародних валютно-фінансових і кредитних відносин.

Розділ 5. Правове регулювання міжнародної інвестиційної діяльності.

Розділ 6. Правове регулювання міжнародного науково-технічного співробітництва.

Розділ 7. Правове регулювання міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем сучасності.

Книга перебуває на межі міжнародного економічного права (а воно — підгалузь міжнародного публічного права) та вітчизняного права зовнішньоекономічної діяльності. Книга може слугувати авторам-економістам взірцем як потрібно писати про міжнародні економічні відносини.

На думку автора цих рядків, існує проблема щодо поділу між дисциплінами “Міжнародна економіка” і “Міжнародні економічні відносини”. Якби, припустимо, на палітурці книги [10], зміст якої було подано вище, замість її назви “Міжнародні економічні відносини” було написано “Міжнародна економіка”, то більшість читачів сприйняли б таку назву як належну і цілком адекватну.

Якщо суб’єкти міжнародних економічних відносин будуть вибрані правильно, а відносини будуть показані у динаміці як певні взаємодії, а не у статичі як явища, то тоді все стане на свої місця. “Міжнародне економічне право”, “Міжнародні економічні відносини”, “Міжнародна економіка”, “Міжнародна торгівля” — усі ці дисципліни не перетинатимуться одна з іншою.

Отже, висновки:

1. Нині дисципліни “Міжнародні економічні відносини” і “Міжнародна економіка” не є чітко окресленими і розмежованими.

2. Головним недоліком навчальних посібників і підручників з міжнародних економіч-

них відносин є те, що вони написані авторами, які не мають достатніх знань з міжнародного публічного права і міжнародного приватного права.

3. Суб’єктами міжнародних економічних відносин можуть бути лише держави та міжнародні міждержавні організації, а не транснаціональні компанії.

4. Міжнародні економічні відносини мають вписуватися у норми міжнародного економічного права як підгалузі міжнародного публічного права.

5. Міністерству освіти і науки України не завадило б оголосити конкурс на кращий підручник з “Міжнародних економічних відносин” з урахуванням міркувань, викладених у цій статті.

Література

1. Дахно І. І. “Політична економія — це філософія економіки” // Наук. праці МАУП. — Вип. 3 (34). — К.: МАУП, 2012. — С. 10–16.
2. Политическая экономия: Учебник. — М.: Гос. изд-во полит. л-ры, 1954. — 640 с.
3. Брегель Э. Я. Политическая экономия капитализма: Учеб. пособие. — 2-е изд., доп. — М.: Междунар. отношения, 1969. — 640 с.
4. Политическая экономия: Учебник для экон. вузов и ф-тов. Т. 1 “Капиталистический способ производства” / Редкол.: акад. А. М. Румянцев, чл.-корр. Г. А. Козлов, проф. М. И. Волков, проф. Н. И. Мохов, проф. П. А. Скипетров. — М.: Политиздат, 1980. — 560 с.
5. Политическая экономия: Учебник для неэкон. вузов / Редкол.: акад. А. М. Румянцев, чл.-корр. Г. А. Козлов, проф. М. И. Волков, проф. Н. И. Мохов, проф. П. А. Скипетров. — 3-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1983. — 592 с.
6. Основи економічної теорії: Підруч. / За ред. проф. С. В. Мочерного. — Тернопіль: АТ “Тарнекс” за участю АТ “НОЙ” та вид-ва “Світ”, 1993. — 688 с.
7. Основи економічної теорії / За ред. проф. С. В. Мочерного. — К.: Вид. центр “Академія”, 1998. — 464 с.
8. Мочерний С. В. Економічна теорія: Посіб. для студ. вищ. навч. закл. освіти. — К.: Вид. центр “Академія”, 1999. — 592 с.
9. Політична економія : Навч. посіб. / За заг. ред. Г. А. Оганяна. — К.: МАУП, 2003. — 520 с.

10. Авдокушин Е. Ф. Международные экономические отношения: — М.: Экономистъ, 2004. — 366 с.

11. Шутак І. Д. Правове регулювання міжнародних економічних відносин: Навч. посіб. — К.: Алерта, 2012. — 412 с.

Розглядається стан навчальних посібників і підручників з дисципліни “Міжнародні економічні відносини”. Недоліки книг пов’язані з недостатніми знаннями їх авторів у сфері міжнародного публічного права та міжнародного приватного права. Створення адекватного підручника з “Міжнародних економічних відносин” є можливим в рамках конкурсу під егідою Міністерства освіти і науки України.

Рассматривается нынешнее состояние учебных пособий и учебников по дисциплине “Международные экономические отношения”. Недостатки книг связаны с недостаточными знаниями их авторов в сфере международного публичного права и международного частного права. Создание адекватного учебника по “Международным экономическим отношениям” является возможным в рамках конкурса под эгидой Министерства образования и науки Украины.

The article reveals present state of manuals and textbooks on International Political Economy. The shortcomings of books are due to inadequate knowledge of their authors in the spheres of International Public Law and Private International Law. Creation of adequate textbook on “International Political Economy” is possible under the aegis of Ministry of Education and Science of Ukraine.

Надійшла 3 січня 2014 р.